

Stanislav Komárek

ZÁPISKY z Okcidentu

DOKORÁN

© Stanislav Komárek, 2008, 2010

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Vydalo nakladatelství Dokořán, s. r. o.,
Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz
v roce 2010 jako svou 397. publikaci (13. elektronickou).
Vydání druhé, v elektronické podobě první.
Sazba Jindřich Hoch a David Greguš.

ISBN 978-80-7363-336-3

Stanislav Komárek

ZÁPISKY z Okcidentu

Nakladatelství Dokořán 2010

Obsah

Úvod

Povaha cesty

Původnost

Jižní Afrika aneb Meditace etnická

Kapsko

Afrika mimolidská

Afrika lidská

Búrové

Bantuové

Vzestup a pád apartheidu

Jungova Afrika

Břemeno bílého muže

América Latina

Madeira aneb Meditace ostrovní

USA

Země za obzorem

Okraj stepi

Atlantické spiknutí

Být Irem

Skotsko

Germánství

Půvab akvária

Spříseženstvo aneb Pouť švýcarská

Italské fragmenty

Povaha němectví

Hnutí Zelených v Německu jako parareligiózní fenomén

Německé vědění

Deutschland, meine Trauer...

Království české

Být Čechem

Holandizace

Sudetenland

Doudlebia jako fenomén a Doudlebia jako osud

Být nomádem

Gott erhalte

Povaha Vídně
Genius loci
Pod Prešpurkem
Povaha Východu
K povaze Balkánu
V balkánských roklích
Působení Hellady
Bílé moře, střed země
Povaha Rusi
Matička bělokamenná

O autorovi

Úvod

Nakladatelství Dokořán projevilo přání vydat mé cestovní eseje vzniklé v letech 1991–2007 souborně. To, že podobné texty vznikají postupně a z autora lezou takříkajíc „jako z chlupaté deky“, způsobuje, že byly rozmístěny porůznu v periodickém tisku i ve čtyřech sbornících, shrnujících vždy po několika letech všechny autorovy články (u těch, které zde nevycházejí v knižní podobě poprvé, už není uvedeno periodikum, ale jen rok vzniku a zkratka sborníku: *Pitevní praktikum pro pokročilé* /PP/, Petrov, 2000; 1. vyd. Vesmír, 1995; *Mír s mloky* /MM/, Petrov, 2003; *Leprosárium* /LS/, Petrov, 2005; *Hlavou dolů* /HD/, Dokořán, 2006; 1. vyd. Vesmír, 1999). Teď by tedy měly být pohromadě všechny texty obírající se různými kraji a jejich svérázy, což si vyžádalo jejich dosti pracnou soubornou redakci a ukázalo se, že vlastně vzniknou svazky dva. První z nich nese název *Zápisky z Okcidentu*, druhý *Zápisky z Orientu*, byť hranice mezi oběma oblastmi je stanovena velmi nezvykle – Okcident tu sahá až k Uralu a Bosporu, ačkoli podle přísnějších kritérií končí už na linii Terst–Petrohrad. K tomuto podivnému dělení vedly v zásadě dva důvody: prvním a důležitějším byla nutnost rozdělit eseje do dvou zhruba stejně objemných svazků – srdce mne táhne přece jen jaksi víc na Východ – druhým přesvědčení, že dědicové Byzance přece jen nějak k Evropě náleží, byť by se jistě bylo možno držet zásady, že Západ končí zároveň s katolickou či protestantskou tradicí a ta ortodoxní už je Východem jako řemen. Zde jsou k „Východu“ přiřazeny země islámské počínaje Tureckem, aby eseje o nich tvořily jeden blok, i když Istanbul k Evropě také nedílně patří: svět jako celek je ostatně taky jen jeden, nedělitelný.

Autor byl veden snahou spatřené krajiny „chytit do slov“ a zdůraznit tak to, co v lavině obrazových publikací není či nemusí být postřehnuto. Cestopisům tradičního typu je v pří-

tomné době nepochybně už odzvoněno, esejům o jiných zemích a kulturách snad ještě ne (nikdy jsem si nehrál na sinologa, indologa či arabistu, ale zanechávat dojmy z cest je volno všem občanům – byl by smutný svět, kde o pravdě směji psát pouze diplomovaní gnozeologové a o spravedlnosti jen právníci). Globální pohledy na určitý region mají jistě v sobě podobná rizika jako jiné formy globálních náhledů: vystižení několika tahy i zanedbání výjimek či protiproudů. Autor se snaží o opak a je si těchto rizik vědom. Ví ale také, že snaha nezanedbat vůbec nic může vést jen k jedinému – po vzoru zenových mistrů mlčet. Každé poznání, i esejistické, spočívá totiž v tom, že se něco, v příznivém případě vědomě, nezohlednilo. Nikdo netušíme, co z toho, co děláme, je důležité (pokud vůbec) a co je marginální. Pořádaje tyto texty, nevím to ani já. Je jistě pravda, že obírat se jevovou mnohotvárností světa, „deseti tisíci věcmi“, jak by řekli Číňané, je „povrchní“, jejich skrytý kořen však těžko můžeme zahlédnout správně. Tráva je jiná na Letné a jiná na Grossglockneru, Thaletova věta je stejná v Praze i na Alfě Centauri (vůbec si nemyslím, že „kořen světa“ je matematický, byť mne moji exaktně založení přátelé o tom občas přesvědčují). Přesto bych pozemskou mnohotvárnost, lidskou i mimolidskou, za nic nevyměnil a cestování bylo to, co mne v životě obohatilo nejvíc. Nemusí tomu tak být u každého a ten, kdo už teď ví o sobě s naprostou jistotou opak, ať ve vlastním zájmu další stránku neobrací.

V Praze, v létě 2007, Stanislav Komárek

Povaha cesty

Nikdy v historii nebylo tak snadné a bezpracné vidět vzdálené krajiny jako právě dnes. Zajímavější je zamyslet se, co kontakt s nimi člověku vlastně přináší – nadšení cestovatelé, kteří mohou během svého života při troše příčinlivosti vidět glóbus téměř celý, to pokládají za samozřejmost, o níž se nediskutuje. „Turistika“ není pouze věcí přítomné doby nebo svého posledního vzmachu od dob romantismu dál. Už pozdní Řím znal v říši vybavené systémem cest a hostinců a prosté loupežníků zcela totožné fenomény – Pausaniův průvodce po Řecku se od dnešních bedekrů liší jen trochou epické rozvlácnosti. Rovněž „mimoúčelové“ cestování představované náboženskými poutěmi (znala je všechna významnější náboženství) mělo tento aspekt „spatření jiných krajů a jiných mravů“.

Ani v době internetu a pokročilé audiovizuální techniky cestování nikterak neupadlo, ba přímo naopak. Jenom určitý, a to relativně malý výsek světa je bezezbytku sdílitelný slovy či obrazy, trochu podobně jako pouze některé typy moudrých a znalostí se dají šířit organizovaným vyučováním. Trochu drastický, ale velice výstižný příklad tohoto rozdílu je o žumpě čist a do žumpy spadnout a mít z ní takříkajíc bezprostřední zážitek. Takto je tomu i se vším jiným na světě řekněme kromě geometrie a literatury – jak je v Indii či jak je v manželství, seznáme, až když tam jsme, byť písemnictví k oběma tématům by se dalo měřit na vozy.

Význam cestování „pro zábavu“ je rovněž v tom, že v dotyčné zemi nezůstaneme, alespoň ne natrvalo, že pro nás zůstane přes všechny pokusy se jí přiblížit „cizí“. To nám od ní dává odstup s onou dobře známou cestovatelskou povrchností. Že většina turistů přítomné doby mohla z hlediska informačního přínosu i hloubky zážitků namísto na Fidži jet klidně do Štěchovic, je zajisté pravdou, ale význam letmého pohledu není nulový, jak se mnohdy tvrdívá. Cizinec nezamotaný do místních kontextů vidí

mnohé věci na první pohled mnohem ostřeji než místní obyvatel či ten, kdo do cizí kultury po léta vplouval, alespoň po pár dní vnímá její bizarní, strhující či děsivé aspekty s intenzitou obvyklou jinak jen u dětí – ty jediné koneckonců smějí beztrápně vykřiknout, že král je nahý.

Ve světě se ostatně orientujeme právě podle jeho povrchů a povrchových kritérií – zajíce na poli rozeznáme podle hnědého kožíšku a dlouhých uší, nikoli podle anatomických detailů či sekvence bázi v DNA, ač by to bylo jistě „vědecktější“. To, co rozvinul švýcarský biolog a myslitel Adolf Portmann pro pochopení významu vnějšího vzhledu živých organismů, se dá velmi dobře zevšeobecnit na celé země. První dojmy jsou pozoruhodným doplňkem a protiváhou hlubokého pochopení, které už tím, co ví a čím žije, zvolna může ztratit schopnost o takto poznávaném „jiném“ světě referovat. Pokud jsme se do něčeho příliš zanořili, „jedeme v tom“, můžeme poskytnout tisíce cenných detailů a vhlédů, jen jednu věc, nadhled a odhled ve významu řecké *theoria*, ne. K tomu přistupuje i další otázka, zda je žádoucí poznat to všudypřítomné, obecně rozšířené a „typické“, či zda je třeba pít se po onom skrytém, nekaždodenním a vzácném (dilema zoologovo, zda zkoumat vrabce na střeše či orlí pár ve vzdálených horách). O každé kultuře významně vypovídají faktory oba, přičemž první z nich, hojný a triviální, ji namnoze i charakterizuje v očích jiných kultur jako klišé (při detailním hledání vždy najdeme i myslitele od domácí tradice zcela odlišné a kopírující jinými prostředky něco velmi vzdáleného a exotického).

Neodpovíme-li si na otázku po výpovědní hodnotě první impresie (z čehokoli) kladně, je lépe zůstat doma a pátrat ve vlastní duši či duši vlastního národa po ojedinělých spodních proudech, které by mohly jakýmsi způsobem na Írán (Barmu, Chile atd.) upomínat. Je také v podstatě nemožné být najednou doma ve více kulturách než ve dvou – okleštěná angličtina a svět letišť, veřejné dopravy a hostelů do toho pochopitelně nespádají. I potom se

některým zájemcům o cizí kulturu stane, že do nich postupně „prolezou“ a odcizí se té původní – je zcela nemožné, nejsme-li jazykoví géniové s obrovským kvantem času, více cestovat a pronikat do místních věcí hluboko, srovnatelně s místními lidmi.

To, co v jiných zemích obdivujeme a oceňujeme, jsou ostatně nepatrné odchylky od obecně známého schématu – v Peru, zemi té naší v mnohém nejvíce vzdálené, jsem si kdysi uvědomil, jak jsou si bazální charakteristiky věcí všude podobné – i v Amazonii mají stromy kořeny, kmen, větve a listy, ptáci zobáky, křídla a peří, domy střechy, dveře a okna, lidé svou navyklostí anatomii a etologii, i tam se pojídá nějaká kombinace obilnin, masa, zeleniny a ovoce. Země, která by byla zcela zgruntu jiná, by asi jen děsila. Pro chemika, není-li třeba specialistou na rostlinné obsahové látky, je cestování monotónní už zcela – prvky jsou i v Patagonii úplně tytéž. Obecně se podceňuje i význam cest jako náboženských či „paranáboženských“ poutí – poutník se z nich vrací jaksi „dotýkán“ tou kterou zemí a dodává mu to na exotičnosti a také možnost třeba o Timoru či Afghánistánu hovořit a být brán vážně. Liší se od svých bližních řekněme jako dalajlamův kapesník od jiných kapesníků: na první pohled to není patrné, ale jeho substance se prožitými věcmi jaksi proměnila.

Možná toho jiní docílili snáze a levněji, ale sám pokládám za největší přínos z cest pochopení vlastní kultury i krajiny jako něčeho nesamozřejmého a v mnohém bizarně nezvyklého. Praha není po spatření Číny pulzujícím velkoměstem, ale roztomilým historickým městečkem lokálního formátu, borové lesy na Třeboňsku působí po těch z Bornea romanticky a jako z druhohor, středoevropské dobré vychování se proti tureckému jeví jako neurvalost. Podceňovat by se neměl ani význam cest jako sociálního faktoru – na společníky na cestě vzniká silná emoční vazba a společenský aspekt pokračuje i po návratu – o spatřeném je nutno nějak poreferovat, byť dnes už většinou ne u táborových

ohňů. Za dob komunismu, kdy byl Terst dále než Kamčatka, jsem si vždycky představoval rafinovanou formu mučení – moci na měsíc v roce vyjet s dostatečnými zdroji kamkoli, ale s nutností předstírat, že člověk byl u tety v Kostelci nad Černými lesy. Zajisté je také pravdou, že ti, kteří o něčem vědí málo, spěchají se svou troškou do mlýna, zatímco ti, kdo už vědí své, mlčí a skutečný mudrc žije skryt tak, že o něm nikdo neví. Povaha spisování je na rozdíl od mystiky v tom, že stále povídá, asi jako tučňákova povaha je ve faktu, že se potápí. Namlčíme se všichni ještě dost.

2004, L

Původnost

Minimálně od dob Rousseauových, ale v jistých náznacích už předtím, Evropa touží po archaičnosti, původnosti a jinakosti, ať už lidové nebo exotické (viděno z ludvíkovské Paříže byli v zapadlých údolích Přímořských Alp skoro stejní divoši jako na Fidži). Jedním z nejobvyklejších postřehů po návratu z nějakého kraje našich tužeb je, že už to tam není, jak bylo, že je jaksi „rituálně znečistěný“ (pronikly tam misie, železnice, industriální výroby, internet atd., podle povahy doby). Poptávka po „původnosti“ tohoto typu ovšem zároveň roste, zčásti ze strany zážitkůchtivých cizinců, zčásti i v místě samém, aby se „pečovalo o staré tradice“ – výsledkem je alpská selka v dirndlu financovaná Evropskou unií jako krajinotvorný element a hlásící mobilním telefonem, že Stračena a Bělka už jdou z pastvy domů.

Nedomnívám se, že se jedná o chybu zcela zásadní a neodpustitelnou, pro kterou je nutno dotýčný region mít jako nakažený morem, ale je nutno mít vždy na mysli, že se jedná o skanzen uměle udržovaný při životě, podobně jako pro zubry je už místo jen v oborách. V zásadě je zakládání skanzenů další

bizarní místní zvyk hodný pozornosti. Zubr za ohradou jakýmsi způsobem upomíná na slavnější minulost a bylo by škoda jej zlikvidovat s odůvodněním, že nemůže-li žít volně ve svém pralese, má raději nebýt. Při tvorbě skanzenů je také dobře mít na mysli, jaká časová rovina se vlastně konzervuje. Když oloupeme v nějakém regionu vše nepůvodní (a co skutečně a původně vzniklo v Podkrkonoší, Gabunu, na Tchaj-wanu atd.), zůstane nám většinou jen ten zubr – brambory jsou, jak známo, import z Peru, a na Kysuci jsou tudíž halušky původní asi stejně jako Pepsi-cola – stejně je tomu se lnem, kolovratem, tkalcovským stavem: mimo Afriku a Asii jsou nepůvodní i lidé.

Hon na „původnost“ vyžaduje jistou míru zaslepenosti, aby-chom si jí mohli plně užít. Jednak je nutno vědět, že dotyčná kra-jina musí být alespoň natolik „nepůvodní“, aby se tam dalo dos-tat jinak než pěšky či na mezku: nejlépe v kombinaci tryskového letadla a džípu. Totéž se týká možnosti bydlení a stravování: sebe-horší ubytovna je zkratkou k pracovnímu získávání přátel, kteří by nás u sebe nechali přespát, archaické chatrče se spoustou dětí, zvířectva a hmyzu a s tekoucí vodou v potoce za vsí uspokojí věru málokoho, podobně jako archaická jídla – kukuřičná kaše jed-nou ano, ale třikrát za den (pokud k večeři místo ní není výprask)? Z tohoto je patrné, že nejvíce žádoucí jsou regiony, kam „civilizace“ právě čerstvě proniká (pro nás už ano, pro „ně“ ještě ne), a tato „zóna chtění“ se tudíž nutně stále posunuje dál a dál, až už není kam. Ta pravá „honba na původnost“ si dokonce brzký zánik tradice přímo žádá: Ještě jsme stačili natočit „posled-ního autentického šamana“ a jeho chřestění, ti za rok po nás už tam našli jenom stánky s chipsy...

Jakmile začalo být archaičnosti málo, a to bylo v Evropě už koncem 18. století, začal o ni být stále se stupňující zájem, který ji spolehlivě dorazil. O její poslední zbytky na odlehlých místech se dnes rozmanité instituce i jednotlivci doslova perou, „panen-skost“ pralesů či myslí přímo svádí k tomu ji nějak „poznat“

a podle optiky pohledu využít či zneužít: etnograficky prozkoumat, osít pravým náboženstvím, přinést pokrok či dnes „rozvojové programy“, popřípadě to všechno aktivně „chránit“. Celek těchto činností přináší dalekosáhlé změny, pokud ne přímo dojem, že být objektem humanitární dobročinnosti je jen o chloupěk lepší nežli být objektem zločinnosti. Archaičtí národové se záhy naučí, co chtějí různí pracovníci i etnografové slyšet, „co se jim sluší říkat“, zčásti kvůli touze po darech a subvencích, zčásti ze zdvořilosti. „Já jsem animista!“ slyšel jeden z mých známých od domorodce ve výše zmíněném Gabunu.

Archaičnost je odedávna „civilizovaností“ vnímána se směsí obdivu nad ztraceným rájem nekomplikované kompaktnosti jejích protagonistů a odporu nad její drsností, primitivismem a nekulturností. Potíž je ta, že to „žádoucí“ nejde v čisté formě vypreparovat, aniž by se z něho stala fraška typu her Marie Antoinetty a jejích dvorních dam na pastýřky. (Vždy mě děsí upřímné nadšení některých studentů environmentalismu nad tím, že by se archaickým národům měly civilizační fenomény zakázat – jak asi? Iničiátoři těchto nápadů ovšem oheň třením dvou dřev nerozdělávají, ba to ani nedovedou.) Archaičtější stav člověka je jaksi kompaktnější, bez pochyb, dvojkolejností a také sebezpochybnění a v podstatě i bez sebereflexe, které nutně doprovázejí komplikovanosti civilizovaného světa. Jak jinak vyhlížejí obyvatelé zakarpatského venkova, ač jsou nám z hlediska rasového typu v zásadě velmi podobní – tamní Freud se ještě nenarodil: teprve v Užhorodě či Mukačevu lze potkat onen typ kavárenského intelektuála, studujícího na místní univerzitě řekněme kombinaci sociologie se sociobiologií, rejdicího po večerech ve virtuálních prostorech a tušícího, že svět kolem něj není samozřejmý. Také typ práce se tímto posunem mění, ze svalnatého přehazování šterku ve formální operace, které vynesou víc, ovšem za cenu ztráty původní jednoty: namísto krátké nechráněné romance končící svatbou následuje sex po internetu.

Naše minulé nám však nedává spát, což má v českých kontextech podobu třeba nadšených poutí do českých vesnic v Banátu. Musím říci, že je velmi impresivní uvidět v podstatě několik jihozápadočeských vísek přesazených z roku 1850 a poslouchat v krčmě největší z nich, Svaté Heleny, dosud pro turisty zvlášť nepřipravované vyprávěnky o Muroňovi, vampyristickém přízraku, v němž se mění mrtvý Rumun, o černém psu a bílé postavě v lese, o infarktem zkoseném sousedovi, který si na hřbitově přišlápl plášť, o čarujících Cikánkách vyloudivších celoživotní úspory a další oběžné motivy u nás dávno zmizelého folkloru. Je však těžko přesvědčit krajany, aby odstříhli přívody elektriny, nejezdili na práci do Čech a znovu tancovali českou besedu, stejně jako místní pubescenty, aby vyměnili prohlížení pornografických serverů za otloukání písťalíček.

Poutní místo ke zdroji archaičnosti nicméně ještě funguje. Většina poutních míst se musí nějak aktivně vytvořit, nejsou samozřejmá jako přírodní velkoleposti typu Grand Canyonu či kulturní nakupení ve stylu Říma. Lurdy byly dlouho bezvýznamným městečkem, po němž šteklo jen málo psů, a místo prazvláštního zjevení už bylo do té doby jen zcela fádním výklenkem ve skále. I poutní místa ryze světská fungují podobně, byť „revelace“ může být hlavně literární událostí. Nebýt Olbrachta, intelektuála, který teprve přinesl místní – původně drsné – chlapce na trh, nestala by se jinak nevýrazná Koločava a jeden tam působící bandita obligátním místem návštěv z celých Čech se všemi na to se nabalujícími fenomény. Jak by bylo hezké odložit kůži úředníka jako kutikulu motýlí kukly a vylétnout do lesů, na zboj... do archaična...

2007

Jižní Afrika aneb Meditace etnická

Jižní Afrika není Afrikou v pravém slova smyslu, je to jakási „Afrika bez namáčení“, ochočená, technizovaná a přístupná, byť na rozdíl od Afriky severní je legitimním pokračováním čehosi, co se táhne až do temnoty konžských pralesů. Dnešní Jihoafrická republika zahrnuje obrovské území značně různorodé etnicky i přírodně.

Kapsko

Nejpozoruhodnější a nepochybně i nejbizarnější krajinou je Kapsko. Rozhodně se jedná o oblast, která musela evropské kolonisty přímo lákat, a založení Kapského města van Rijnbeekovými lidmi jakožto opěrného bodu holandské Východoindické společnosti v roce 1652 jistě nebyla událost náhodná. Na první pohled upoutá v tomto kraji pro nás nezvyklá příslušnost k jižní polokouli s její převahou oceánu nad pevninami, prudkými větry, ženoucími cáry oblaků a mlh, chladnými mořskými proudy a obecnou studeností, mající v odpovídajících zeměpisných šířkách značně chladnější klima nežli od rovníku na sever (osídlené jižní mírné pásmo se skládá vlastně ještě z kousku Jižní Ameriky, Nového Zélandu a Austrálie a tvoří zvláštní svébytný mikrosvět s vlastními radostmi a jen třemi či čtyřmi kulturními jazyky). I jižní hvězdná obloha je pro nás seveřany udivující, byť jsou její souhvězdí ve velké většině jaksi „nanicovatá“, zatímco o některých severních by se chtělo věřit, že jsou „opravdu“ – jen Jižní kříž je výrazný a fascinující: jak asi muselo na portugalské a španělské plavce působit znamení jejich víry na nebi?

Zatímco okolo mysu Dobré naděje po pevnině ještě krátce po příchodu Holanďanů pobíhali sloni, buvoli, lvi, antilopy a jiná typicky africká velká zvěř, moře, v němž se vlní pralesy chladnomilných chaluh laminárií, bylo plné lachtanů, tuleňů, tučňáků,

mořských želv, velryb, vorvaňů, delfínů, žraloků, hlavonožců a rozmanitých ryb a mořských ptáků. Ač i jejich řady značně prořídly, je podnes návštěva rybích trhů i samého pobřeží impresivní – z mysu lze uvidět najednou i několik jižních velryb, jak se, jen těsně zachráněné před vyhynutím, už zase v několika kusech „placatí“ ve studené oceánské vodě, jaksí dojemně pomalé a bezelstné a neschopné kdysi čelit industriálnímu lovu.

Ještě mnohem více fascinuje Kapsko svým rostlinstvem – malé území o jen několikanásobné ploše Čech tvoří samostatnou kapskou vegetační říši se zcela specifickou flórou, zatímco celý zbytek tropické Afriky spolu s tropickou Asií tvoří dohromady další, paleotropickou (celá Jihoafrická republika má přes dvacet tisíc rostlinných druhů, i ostatní druhová pestrost trumfne značně Evropu jako celek). Kapská flóra je charakteristická tvorbou zvláštní rostlinné formace, tzv. *fynbosu* (čte se „fajnbos“, cosi jako „fajnový lesík“ či „lesíček“), porostů keřů tak do metru výšky s drobnými tvrdými lístky. Jako opylovači k nim tradičně patří pestrí ptáčci čeledi *Nectariniidae*, starosvětská obdoba kolibříků. K žalu prvních osadníků se z tohoto botanicky fascinujícího chrastí nedá získat ani kloudné dřevo na topení, neřku-li stavební – listnatých „afromontánních“ lesů normálního růstu bylo neobyčejně málo, jen místy v kopcích, a o dřevo v podstatě bída. *Fynbosů* je mnoho různých typů, ba některé i s drobnými rašeliništi, ale všechny jsou zvyklé na pravidelné požáry, dokonce je ke své obnově i nutně potřebují. Kromě keřů, na jaře nádherně a pestře kvetoucích, a také pro nás nezvyklých cykasů, v nich rostou v obžerném množství rodů a druhů nejružnější cibuloviny, květiny z příbuzenstva našich kosatců a rozmanité typy pelargoní, často na hony vzdálené tomu, co si pod pojmem „pelargonie“ představujeme z našich okenních truhlíků. Některé jsou keřové, jiné tučnolisté, otrněné, hlíznaté či plazivé. Středomořské macchie představují jakousi bědnou a druhově chudou variaci na stejné téma. Právě z Kapska ostatně pochází

většina tradičních druhů pokojových a zahradních květin, jak je do holandských zahrad a skleníků vozily lodě Východoindické společnosti, z těch nejznámějších třeba gladioly, frézie, kaly, klívie, eriky či oxalisy.

Erbovními rostlinami Kapska jsou prótey, vývojově starobylé, často nápadně kvetoucí keře, živé zkameněliny domácí jinak pouze v Austrálii (na rozdíl od Austrálie je v Jižní Africe skoro vše netrnité a většinou i barevně kvetoucí). Biolog může zažít nejedno překvapení a nesmí důvěřovat střeoevropskému terénnímu instinktu – když jsem si bedlivěji prohlédl vysoko v horách Cederberg něco, co připomínalo naši kleč, ukázalo se, že je to rovněž cosi z příbuzenstva próteí. Typicky kapskými rostlinami je i čeleď *Restionaceae*, laikovi připomínající tak nejspíš jakousi obludnou přesličku či ostrici a zasahující rovněž jen do Austrálie. A co teprve suché oblasti na severu Kapska ve směru k namibijské hranici! Nejrozmanitější sukulenty ve stylu různých aloí a jejich širšího příbuzenstva, „živých kamenů“ napodobujících dužnatými listy oblázky či tučnoosých pryšců a pestře kvetoucích mesembryanthem nadchnou srdce každého návštěvníka a mění se na několika kilometrech jízdy podle povahy půdy a povrchu.

Je jistě chvályhodné, že se Jižní Afrika snaží toto unikátní bohatství chránit, ale činí tak dosti svérázně – zatímco soukromému farmáři nelze bránit, aby nějaký pozemek zplanýroval či zoral (řada druhů má miniaturní areály, např. některé z více než tří set různých erik rostly stěží na pár hektarech), je cizincům zapovězeno vyvážet nejen rostliny a živočichy samotné, ale i veškerá semena místních rostlin. Vzhledem k tomu, že jich naprostá většina v přírodě přijde vniveč, je to opatření bizarní a s ohledem na dlouhé tresty vězení, štědře udělované, i kruté a neúčinné – aby nebyli Jihoafričané jednou rádi, až některý z jejich druhů přežije alespoň v nějaké zámořské botanické či soukromé zahradě!

Kvetoucí kapská polopoušť v zimě či počátkem jara – čili v našem létě – je obrovským zážitkem a oblast tzv. Namaqualandu u hranic s Namibií je i cílem četných turistů – v neuvěřitelné pestrosti barev s převahou žluté, oranžové, fialové a bílé tam kvetou v hustém koberci, i na úhorech a pastvinách, desítky druhů květů, zejména složnokvětných, na způsob třeba obecně známých gerber. Většina z nich je jednoletá a v obrovském množství individuů – možná se tyto kvítky mylně domnívají cosi o své jedinečnosti, pocítí krátkou rozkoš z opylení a záhy uschnou, aby se z jejich semen bludný kolotoč dál roztácel. Celek působí jakýmsi snovým a přízračným dojmem, jako počítačová animace, drogový prelud začínajícího zahrádkáře, jako cosi zdánlivého, syntetického, umělého, na efekt a jen podle našich vnitřních archetypálních představ konstruovaného schematickým mícháním různých složek dohromady. Nijak zvlášť nepřekvapí, že právě z Jižní Afriky, z Bloemfonteinu, pocházel i Tolkien, po otci Búr, po matce Angličan – tamní bizarní krajiny i některá afrikánská slova (třeba *olifant*, afr. slon) se v jeho různých „jinozemích“ a „jinořečech“ odrazila víc, než je jeho zdejšími obdivovateli zřejmé (i hierarchie různých „ras“ v jeho knihách, obrážející v barevných a velikostních proporcích představu čtyřicátých let, nezapře místní inspiraci).

Kapská krajina, a jihoafrická vůbec, je člověkem ovlivněna kupodivu mnohem víc než třeba u nás, mimo rezervace zcela přeměněná v pole či pastviny, popřípadě v neobyčejně tristní eukalyptové plantáže se stromy vyrovnanými jako vojáci – i nejodpudivější z našich smrkových zahrádek je proti těmto fabrikám na dřevo krásná. V horách se průmyslově pěstují i evropské borovice a duby, nezřídka s fantastickým množstvím pravých hřibů, rovněž dovezených, v podrostu. Zemědělství, dnes zcela zmechanizované a bez potřeby pracovních sil, produkuje všechny možné plodiny v neuvěřitelných kvantech – většina ostatního území je pro něj ale příliš suchá a větší lesy patří v celé Jižní Africe

k vzácnostem. Zato zcela neoddělitelně patří k jihoafrické krajině vodní rezervoáry, vzniklé hrazením potoků. Stolovou horu nad Kapským městem má cizinec sklon vnímat jako cosi neobyčejně malebného a bizarního, ale časem zjistí, že většina jihoafrických hor, včetně obrovitého masivu Drakensbergu, je více či méně stolová, stará a obroušená. Původním úkolem osady na Kapu bylo zásobovat lodě plující okolo čerstvou zeleninou, ovocem a dalšími potravinami, a to nejen lodě náležící Společnosti, ale na komerční bázi i ostatní. Vzhledem k odlehlosti místa to musel být výtečný podnik – kdo nechce mrkev za gulden, ať nechá – nejbližší konkurence je na Madeiře. Holanďané vytvořili v Kapském městě postupně nejen hrad, podnes stojící, ale i svéráznou lokální odnož holandského malířství, ba i zednářské lóže. Stará hruška, kterou prý van Rijnbeek vlastnoručně zasadil, je v zahradě Společnosti, dnes krásném subtropickém parku v Kapském městě, pietně opečovávána dodnes. (Hned vedle stojí s rukou téměř v árijském pozdravu socha Cecila Rhodese, 1853–1906, původně tuberkulózního mládence, který přijel z Anglie s cílem prodloužit si trochu život – postupně se stal diamantovým magnátem, kapským premiérem, mecenášem a soukromým kolonialistou v Bečuánsku-Botswaně a Rhodésii-Zimbabwe, snícím o propojení Kapského města s Káhirou železnicí, podle úhlu pohledu génij či imperialista, oboje velkého formátu: jeho firma De Beers si podnes hlídá diamantová pole se samopaly a vida její zbrojence, raději jsem potlačil chtivost po náhlém zbohatnutí.)

Afrika mimolidská

Kapská oblast se svou svéráznou vegetací a do určité míry i hmyzem – větší živočichové se podstatně neliší od „celo-afrických“ – postupně přechází směrem na východ a sever v typicky africkou savanovou krajinu, tak jak ji známe z přírodovědných snímků, zaplavujících televizní programy: vysokotravá či nízko-

travá lesostep s termitišti, akáciemi, kombrety a dalšími stromy s deštníkovitou korunou, v údolích potoků s palmami, které v Kapsku nerostou. Zvlášť půvabné jsou tu zejména akácie s obřími dutými trny, připravenými ve svém vnitřku hostit kolonii drobných mravenců. Východní pobřeží lemují mangrovové močály s vtroušenými pandány, stromovými strelitziemi, ibišky a fíkusy, kde stačí trochu přimhouřit oči a myslet si, že jsme někde v oblasti Bengálského zálivu či na Jávě (dojem může ještě zesílit tím, že zde můžeme, byť spíše ve městě, potkat Inda či Malajce).

Africké savany se svou přebohatou faunou velkých savců, zejména sudokopytníků, jsou čímsi tak známým a masově medializovaným, že se zdají hraničit až s kýčem (je pozoruhodné, jak Afrika vyprodukovala i velké stepní formy ptáků, běžající většinou po zemi – pštrosy, hadilovy písaře, havraní zoborožce, různé dropy atd.). Prastará tradice aktivně vypalovat savany, praktikovaná už od nejranějšího dávnověku, způsobila zcela určitě jejich rozšíření na mnohem větší plochu, než jakou by přirozeně zaujímaly. Afrika je „černá“ nejen kůží svých obyvatel, černou magií a projekcemi našich jungovských stínů, ale také a zejména spáleništi v celé zóně savan: už odpradávná zelená travička na nich vyrazějící lákala zvěř lovcům a hodí se i pastevcům dobytka – že se tím stává krajina stále sušší a druhy nesnášející pravidelné vypalování mizejí, je druhá strana pravdy a jako obvykle i zde se obětuje „dlouhý“ užitek „krátkému“. Je ovšem nutno říci, že i na přirozené požáry, třeba od úderu blesku, jsou savany dobře adaptované. Koneckonců z mnoha desítek druhů antilop jsou schopné žít ve zcela zapojeném pralese jenom dva, savana má pro savce mnohem využitelnější primární rostlinnou produkci než prales – druhů konzumujících listů stromů je tam jen naprosté minimum.

Třetihorní idyla už se dnes zachovala jen v několika rezervacích, obklopených ostnatým drátem a elektrickými ohradníky.

V běžné zemědělské krajině mají velká zvířata ještě méně co dělat než v té naší. Procházíme-li či projíždíme některou z větších rezervací (kromě několika malých soukromých jsem viděl zejména komplex St. Lucia-Hluhluwe-Umfolozi), je těžko se ubránit dojmu návratu do ráje, trochu ve stylu, jak celou věc líčí podklady cestovních kancelářů – i biblický ráj byl ostatně ohrazenou zahradou s relativně úzkými mantineli. Do auta nedolehnu okrvavělé či hororózní aspekty věci, ale spíše ty rajske. Svět venku, kde člověk „vládne nad tvory“, se tu zdá odpuzující. Zážitek z návštěvy rezervací je také primárně vlastně náboženský či takovémuto alespoň podobný, proto o něj usilují i naprostí biologičtí laici, proto je jeden z anglických výrazů pro rezervát také *sanctuary*. Je zvláštním paradoxem, že na jednu obdivovanou zebra, za níž se letí dlouhé hodiny, trpí v nevhodných chovech v zajetí tisíce krav, prakticky všem lhostejných. Teprve na safari je možno obdivovat autonomii, svébytnost zvířat, zvláště těch velkých – nosorožec jaksí jest mnohem více než nejbizarnější myš, nebo dokonce moucha. Správa parků se snaží držet stavy zvěře, která se už lidí sebemeně nebojí, na nejvyšší možné míře, vypaluje velké plochy a mnohé další odlesní sloni, za vysokého populačního stavu největší nepřátelé stromů, kteří je neváhají kvůli několika větvičkám vyvrátit v archaicky divoké plýtvavosti.

V zásadě se takováto zařízení liší od evropských obor jen větší rozlehlostí, která umožňuje zavřít do ohrady s býložravci i jejich predátory, což se v Evropě běžně nedělá. Pro přemýšlející zebra by muselo být dosti frustrantní pomyšlení, že nejen ona, ale ani lvi, hyeny a psi hyenovití nemohou z ohrady pryč. V Jižní Africe nejsou dosud prakticky problémem pytláci, největší mor rezervací v ostatních afrických státech, kde jsou sice v jinak na lidské památky velmi chudé krajině hojně zakládány jako magnet přitahující turisty, ale v bedných poměrech jsou pak těžko k uhlídání. Zdá se, že pro záchranu mnoha velkých afrických zvířat, zejména třeba pro nosorožce, je nejperspektivnější jejich

stěhování do rezervací v jižních státech USA, kde najdou podobné klima, ne však už společenské problémy své staré vlasti. I v Jižní Africe žije dnes většina velkých zvířat v soukromých rezervacích. Zámožný farmář vyčlení část svých pozemků, jako pastviny pro dobytek málo výnosných, pro antilopy i jinou velkou zvěř, kterou si nakoupí. Někteří tyto rezervace za poplatek či i zdarma ukazují návštěvníkům, jiní se specializují na odstřely trofejových kusů, zpracování přebytků antilop na *biltong*, oblíbené sušené maso, či dokonce na velkochovy lvů za účelem jejich „lovu“ bohatými zájemci, což nepostrádá jistě rysy obludnosti. Všechno toto podnikání však rychle bují a je mnohem výnosnější než skomírající zemědělský trh.

Čeho je málo a co je za ohradou, je cenné a žádoucí. Je zvláštní si představit, že ještě relativně před nedávnem většina kontinentu vypadala takto. Také je těžko si nevzpomenout na Jungovu úvahu nad stády pakoní a gazel v Keni v roce 1925: uvědomil si klíčový význam člověka a jeho typu vědomí ve světě, který do té doby fungoval neproblematicky a „sám“, pásl se, rodil a umíral, neznal lidská dilemata a kameny úrazu a vlastně v plném slova smyslu až tak úplně „nebyl“. To, co je přemnožené a uzavřené, se nám jeví krásné, roztomilé a nostalgické, jako vzpomínka na ráj navždy ztracený s jeho bizarními a našemu srdci přesto blízkými obyvateli. Obávám se, že kdyby takováto krajina zaujímal celý světadíl, jevila by se nám jako divoká, děsivá a nehostinná pustina obydlená nebezpečnými a nežádoucími bestii, přízraky, které je nutné zatlačit tam, kam patří. Těžko si jinak vysvětlit barbarské vybíjení velké zvěře bez potřeby, soucitu a vkusu po stovkách a tisících, masové sportovní vrahy slonů a nosorožců typu Gordona Cumminga a stovek jemu podobných (fenomén vrcholil ve stejné době i u nás třeba v osobě následníka trůnu Františka Ferdinanda) – o tom i v eseji *Břemeno bílého muže*. Nesdílím tak úplně názor, oblíbený třeba mezi jihoafrickými ekofeministkami (třeba Michele Pickover v knize *Animal rights in*

South Africa, 2005), že se jednalo jen a pouze o výbuch evropské mužskošovinistické falokracie, který vrcholil v kolonialismu a masových vraždách všeho živého – místním kulturám scházelo k podobnému excesu zejména technologické zázemí. Je ovšem pravda, že po zlomu první světové války poměrně rychle klesala kuráž k lovu i koloniální expanzi a řada náruživých lovců se zejména v kontextech britského impéria přerodila na stará kolena v ochranáře – vývoj byl velmi dlouhý a dnešní poměr lidí a zvířat je zde jevem historicky velmi pozdním.

Z filmových záběrů si lze imprese ze života savany a jejích obyvatel představit jen zčásti. Asi největším zážitkem jsou divocí sloni, vůči nimž se jeví chovanci zoologických zahrad jako bédné a zlomené trosky, něco jako obyvatelé dávného Špilberku na vycházce. Stáda divokých slonů se svou matriarchální strukturou, skládající se z dorostlých samic a spousty nedospělců následujících svou matku jako pověstné „píšťaly u varhan“, jsou strhující svou sociální provázaností a čilým společenským životem těchto vysoce inteligentních zvířat, neustále se dotýkajících a kooperujících navzájem. I otrlý terénní biolog je blízce dojatému slzení, vidí-li sotva metrová novorozená slůňata, jak povzbuzována matkami lehkým pleskáním chobotem ke spěchu při přecházení silnice ze vsí síly mašírují se „sosáčky“ předpaženými napjatým soustředěním. Těžko si představit někoho, kdo může na takovéto živočichy s chutí střílet. Přesto část samců v národních parcích takto končí, protože v návalech hněvu představují pro návštěvníky jediné vážné nebezpečí – i „žertovné“ útoky na auto jsou věc poměrně hrozná, zejména je nutno odolat fatálnímu nutkání vystoupit a utíkat po svých. V řadě rezervací jsou sloni značně přemnoženi a vyvstává problém „kam s nimi“ – mladý africký slon dnes nestojí nic a zájemců je málo, navíc nedospělí samci, vyrostlí bez společnosti starých, kteří by je včas usměrnili a zastrašili, mají tendenci stávat se „zběsilými pubescenty“, napadajícími zlomyslně zvířata i lidi.

Opic je v Jižní Africe, už příliš málo tropické, jen nemnoho druhů, v podstatě lze vidět jen paviány čakma, množící se i mimo rezervace rychlostí králíků a působící jako brutální lidská karikatura, a malé zelené kočkodany.

Zatímco příjemný dojem z různých druhů antilop se v zásadě moc neliší od jejich spatření ve výběhu zoologické zahrady či od impresy ze setkání se stádem daňků v našem lese, jsou žirafy ve volné přírodě čímsi fascinujícím a nenapodobitelným. Neskutečně obrovské opásají s decentností sobě vlastní vrcholy akácií, jakoby zasněžené, důstojné a neukvapené a se stopou velbloudí opovržlivosti a nadhledu, za klopení neuvěřitelně dlouhých řas na očích jakoby z *Tisíce a jedné noci*. Vzhledem k tomu, že při dosti šťavnaté pastvě nemusejí po dlouhé dny pít a spí málo a většinou vstojí, je celkový dojem z obrovského zvířete, osamělého nebo v malé skupině, nejčastěji ve dvojici, a po mnoho dní téměř na téže místě, velmi zvláštní a bizarní – dnes by ochranáři dr. Barnardovi, prvnímu transplantátorovi lidských srdcí, pokusy na žirafách už netrpěli. V zásadě jen jednou jsem viděl v přírodě divoké zvíře, vykazující zjevné stopy stáří podobné lidským – obrovský, stářím téměř černý žirafí samec v Umfolozi se svraskával a hubnul téměř jako my lidé na stará kolena, ale i lvi si na takového kolosa troufnou v zásadě až tehdy, když padne.

Měl jsem to štěstí vidět útok skupiny lvů na zebra, její stržení a sežrání. Lev není v přírodě zdaleka tak zářivý a impozantní jako tygr, pán a vládce s pruhu, nicméně celá podívaná lovu je obdivuhodná svou kooperací i drsností, která však není zároveň odpuzující. Praskání kostí a mlaskání je pak slyšet na mnoho metrů. Zdaleka nejvíc fascinující je ovšem propracovaný způsob, jímž je v savaně organizováno odklizení zbytků – značné pozůstatky hostiny odklidily skvrnité hyeny a dobrá stovka supů, luňáků a velkých masožravých krkavců *Corvus albus* a *Corvus albicollis* doslova během několika minut. Jak těžkopádný a odpuzující je

proti tomu náš systém jatek a kafilerii... I na trus býložravců se už třese celá armáda různých skarabeů a chrobáků, kteří začínají válet kuličky, skoro ještě než dopadne. Někdy je věru z čeho: diluviální obrovitost a jinakost nosorožců, těch „černých“ i těch „bílých“, je skutečně fascinující. I relativní lehkost, s níž poklusávají ve dvojicích (většinou matka a dorostlé mládě – tunový nosorožík si nicméně „vesele hopsá“) jako nějaká předvěká neohrabaná variace na téma „kůň“.

Pocit obludnosti a velikosti všeho, v Africe tak třetihorně akcentovaný, se vystupňuje u jezer se skupinami hrochů, působících německy řečeno „*unheimlich*“, a obřími volavkami mezi lotosy a papyry, sem tam postávají místní druhy čápů a plavou rozmanité jihoafrické kachny, na rozdíl od těch našich či třeba jihoamerických kupodivu zbarvené vždy v obou pohlavích stejně (země má mnoho dalších „lokálních mód“, třeba tendenci k prodlužování ocasních per u řady skupin ptáků – nejvíc u vdovek, některých snovačů, dále rodů *Promerops* a *Terpsiphone*, ale značné náběhy jsou i u mnoha mandelíků, dudků, vlaštovek, vlh, myšáků a dalších skupin – jen kurovití ptáci, kteří takto „řadí“ v jihovýchodní Asii v podobě nejruznějších bažantů, je mají v Africe zásadně krátké). Krokodýli, mezi tím vším proplouvající, působí při vši nepředpojatosti lstivě a odpudivě. Prase bradavičnaté, další absurdní, jakoby z nějakých ve skladu zbylých komponent sestavený, ale čiperný a sympatický (a prý i neskutečně chutný) živočich se v této změti spolu s hejny nejruznějších ťuhýků, skřivanů, špačků, ledňáčky i s nejoblíbenějším jihoafrickým ptákem ibisem hadedou skoro přehlédne.

Afrika lidská

Búrové

K zemi patří neoddělitelně lidé – začněme nejdříve těmi, kteří sice z Afriky nepocházejí, vtiskovali ale jejímu jihu po staletí svůj

ráz. Búrové (z holandského *boer*, sedlák) jsou vlastně jediné větší bílé mimoevropské etnikum se samostatným spisovným jazykem. Za oněch 350 let své historie v Jižní Africe se na jejich etnogenezi nepodíleli jen přistěhovalci holandští, ale i němečtí, též francouzští hugenoti, ba se zde po nějakém pobělohorském emigrantovi vyskytuje i ryze búrské jméno Horak. Původní „chovná základna“ nebyla velká – tvrdí se, že všech dnes asi 80 000 nositelů jména Botha (dosl. „bota“) pochází z jediného „Prabothy“, přistěhovalce z počátku 18. věku: země byla úrodná, zdravá a krom rozmnožování nebylo na odlehlých farmách mnoho jiných zábav.

Jejich jazyk, afrikánština, sice holandštinu nejvíc z těch existujících připomíná, prý mu ale dnešní Holanďané velmi špatně rozumějí. Má ještě osekanější gramatiku, z řady slov se staly doslova zkratky, má také (jako jediný germánský jazyk kromě jidiš) dvojí zápor ve slovanském stylu, řadu přejatých slov a používá se v ní rovněž, jako i v africké angličtině, dvojí opakování téhož slova ve významu „veliký, mnoho“. Paradoxně zřejmě vznikly její základy tak, že malajské či míšenecké chůvy a služebnictvo učily děti prvních osadníků holandštinu tak, jak ji uměly, tj. špatně. Až do roku 1925 byla spisovnou řečí holandština, poté byla teprve povolena *afrikaans* i v psané podobě.

Právě v meziválečné době se vyvinul intenzivní búrský nacionalismus s gloriolou oplétající všechny jednotlivosti národní historie. Zvláštní paranáboženské mládežnické bratrstvo, *Broederbond*, sloužící původně k pěstění národního svérázu, se posléze rozvinulo do mnohatisícové mafiózně protekcionistické organizace, namířené jak proti Angličanům, tak proti černochům a obsazující svými členy všechny významné funkce od vesnického učitele po ministerského předsedu. Vzhledem k objemu a vlivu lze celou organizaci těžko označit za tajnou a zřejmě ještě v nějaké oslabené podobě přežívá – různé sportovní, paravojen- ské, motoristické i náboženské mužské kluby, jakási zvláštní